

CSORBA Dávid

Kora újkori kálvinista mártírműfajok magyar földön*

Kálvinista mártírok, netán magyar kálvinista mártírok – a szerkezet is idegenül hangzik egy magyar fül számára. A köztudatban rögzült helye alapján a mártírfogalom a katolikus felekezet világának a része, és jellemzően a kora keresztény, kiemelten is Nero és a római császárkor üldöztetések történetét foglalja magába. A nemzetközi protestantizmus mártírfelfogásának vertikuma azonban kora újkori vonatkozásban is igen széles: a Foxe-adatbázistól, a hugenotta, valdens vagy éppen huszita honlapokon elérhető kutatási projectekig stb.¹ S bár a kora újkori magyar kálvinizmusnak is vannak forrásai mind a magyar-, mind a latin nyelvű egyházi irodalomban, nem kezelték a témát kitüntetett helyen.

A kifejezetten kálvinista mártíréletrajzoknak nálunk sokkal későbből, a 20. századból van több önálló példája. Az 1989-es kelet-európai politikai fordulat után a múlt sérelmeinek rendezése kapcsán a politikai foglyok és a hitükért üldöztetést, hátratételt elszenvedett hívők (katolikusok és protestánsok; betánisták, adventisták, szombatosok stb.) egyaránt megszólaltak, és sok esetben értelmezték a kommunizmus alatti nyomorúságaikat mártíriumként, s készítettek ennek emlékezetére mártírkatalógusokat.² Az 1992-es erdélyi összeállítás a romániai magyar protestantizmus, főként pedig a kálvinizmus értelmiségének (egyházi vezető, teológus, gondnok, illetve az ő házastársaik stb.) történetét jeleníti meg két kötetben, személyes beszámolókkal, az 1920-as évek végétől az 1980-as évekig.³ Az egész Kárpát-medence mind a nyolc egyházkerületére kiterjedő életrajgyűjteményt készített Papp Vilmos nyugalmazott lelképásztor, öt kötetben 260 lelkész visszaemlékezését vagy emlékét rögzítve a kommunizmus idején elszenvedett mártíriumokról, mely magában foglalta a hitükért való zaklatást, üldözte-

---

* Jelen írás a Debreceni Egyetem Reformációkutató és Kora Újkori Művelődéstörténeti Műhelyének OTKA K73139 és K101840 sz. pályázatának keretében készült.

¹ Bővebben lásd CSORBA Dávid, *A 17. századi református prédikációk nemzetközi kutatástörténete = Egyház és kegyesség a kora újkorban. Kutatástörténeti tanulmányok*, szerk. FAZAKAS Gergely Tamás, Cs. D., BARÁTH Béla Levente, Debrecen, D. Dr. Harsányi András Alapítvány, 2009 (A D. Dr. Harsányi András Alapítvány kiadványai, 13), 113–183.

² „... kövek fognak kiáltani...”: *Szerzetesvallomások (1988–1989)*, szerk. KULICS Ágnes, TÖLGYESI Ágnes, Bp., Gondolat, 1991; BUSTYA Dezső, *Mártírok sorában = Akik imádkoztak üldözőikért: Börtönvallomások, emlékezések*, 1–2., vál., szerk. MIKLÓS László, Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 1996, 7–17; PAPP Vilmos, *Negyvenegy prédikátor: XX. századi magyar „gályarab”-prédikátorok*, 1–5, Bp., Szerzői kiadás, 2008.

³ *Akik imádkoztak, i. m.*

tést, az eltiltást, elzárást, bebörtönzést és a halált is.⁴ Papp Vilmos képzett teológus, bibliamagyarázati és etimológiai kiadványokat is adott közre, tehát számára a mártírfogalom biblikus módon, a fenti tág értelemben használatos a diktatúra 40 évének történelmére: a magyar *morbus hungaricus*-szal, a feledékenységgel szembeni történeti távlatban megjelenített emlékeztörténetet jelent,⁵ a résztvevők és az utódok köteleességét.

A mártírfogalom jelenvalóságát jelzi, hogy van olyan missziológiai honlap, mely világunk aktuális mártírtörténeteit, vallási üldöztetéseit szedi sorba heti rendszerességgel, de felekezeti elhatárolás nélkül (keresztyének kínaiak közt, muszlimok buddhisták közt stb.).⁶ Jelenleg csupán azt a kérdést vizsgáljuk meg, hogy a kora újkorbán a reformáció által új kontextusban megjelenített mártírimum magyar kálvinista recepcióját milyen módon lehet megközelíteni, milyen források, témák és műfajok beszélnek el, és miként mutat ez előre a jelenkor kálvinista fogalomhasználatára.

A nemzetközi szakirodalomban megfogalmazhatók az olyan irodalom- és eszmétörténeti kérdések, hogy vajon milyen arányt képviselnek a mártíréletrajzok és az emlékiratok a 16–18. században. Ez milyen olvasói nézőpontokat hívott életre annak idején? Mi érvényesült jobban egy adott közegben: a leíró vagy az előíró jellegű kiadvány?⁷ Hazai környezetben ez a vizsgálat aligha lehetséges, részint a forrásaink száma, részint a téma feldolgozatlansága miatt. Ha a kora újkori nemzetközi kálvinizmus eseteinek magyar megjelenítéseit vesszük számba (Cranmer mártíriuma, a Gusztáv Adolf-életrajz; egy-két Bloody Mary-exemplum Köleséri-művekben; Husz- és Prágai Jeromos-exemplum),⁸ nem túl bőséges listát találunk, s a magyar példák bármilyen említése még ritkább.

Jelen összeállításunkban hat nagy kategóriát állítottunk fel. Egyik része inkább egyes eseteket tárgyal, valamint egy személy történeteként jelenít meg mártírtörténeteket: ilyenek a történeti jellegű exemplumok, a kortársi és személyes jellegű emlékiratok és az életrajzok. A másik része a közösséget megjelenítő beszámolókat fogja egybe, s a tömeges szenvedéstörténetre fókuszál, mint a kalendáriumok, a mártírkatalógusok és a mártírkönyvek. Ezek távlatait résztanulmányokban kell majd megvizsgálni.

⁴ *Negyvenegy prédikátor, i. m.*

⁵ Uo. (5. kötet), 199.

⁶ *Forum 18 News Service* (Oslo, Norway), <http://www.forum18.org/>.

⁷ Willem Jan op 't Hof, *Die Nähere Reformation und der niederländische reformierte Pietismus und ihr Verhältnis zum deutschen Pietismus*, Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis, 1998, 174.

⁸ Cranmer mártírimumához lásd Ács Pálnak a kötetben közölt tanulmányát; [SZÖNYI NAGY István], *Kegyes vitéz avagy [...] Gustavus Adolphus [...] Historiaia*, [Debrecen], [1675] (RMK I, 1174); a vonatkozó Köleséri idézetekre lásd CSORBA Dávid, „A sovány lelket meg-szépíteni”. *Debreceni prédikátorok (1657–1711)*, Debrecen, Hernád, 2008 (Nemzet, Egyház, Művelődés, 5), 110–111 (a továbbiakban: *Debreceni prédikátorok*); a prágai tudós mártírokra lásd GYŐRI L. János, *Reformáció, mártírológia, exemplum*, Irodalomtörténet, 2001/3, 333. – Scultetus Szenci Molnár által fordított szövegében olyan mártírok szerepelnek, akik „az északi Indiát is betöltötték sok ártatlan keresztyének vérekkkel”. Lásd SZENCI MOLNÁR Albert, *Secularis concio euangelica, azaz Jubileus esztendei praedikatz[i]o*, Oppenheim, Galler, 1618 (RMNy 1166), 18.

Mártírexemplum

A beregszászi mártír exempluma jelzi, hogy milyen szegény ez a példatár. Szenci Molnár Albert írja az *Institutio*-fordítás előszavában a „magva az anyasz[ent] Egyháznak a Martyrok kiontott vére” Tertullianus-tétel igazolására, hogy „általlövi az Barat Kalmánczehi Márton praedikator Berekaszásban”. Ezt hasonlóan írja le Szöllösi Mihály a beregszászi prédikátor, több mint egy évszázaddal az eset után.⁹ Geleji Katona István *Praeconium Evangeliuma*, majd az e forrást követők sora (Pósaaházi János, Tolnai F. István és Szathmárnémethi Mihály) azonban nem Kálmáncsehit, hanem Radán Balázst tették meg a történet főszereplőjévé, aki – az utóbbi szerző szavait idézve – az 1552-es gyűlést követően „ugyan Beregszászban, nem sok idő mulva, az Evangéliumi igazságért, mártýromságot szenved”.¹⁰ A kérdést nem tisztázta, hogy Bod Péter is az első verziót idézte, Szenci Molnárt és Szöllösit hivatkozva, Radán Balázsról viszont azt jegyezte meg, hogy „megöletett az igazságért”.¹¹ Újabbán Szabadi István Kálmáncsehi-kötete sem segített megoldani a problémát, ugyanis mindkét lelkész szerencsétlen végéről említést tett – Radán lenyilazásáról és Kálmáncsehi megsántulásáról –, de utalás, lábjegyzet nélkül.¹² (Emellett pedig két helyen kétféleképpen jelölte Kálmáncsehi és Radán Balázs debreceni szolgálati helyeinek sorrendjét.¹³ Ez utóbbi eset azt példázza, hogy hasonló összecserélés – vajon ki kinek volt hivatali elődje Beregben s Biharban? – lehetett a mártírimumuk felcserelésének az oka is.)

Egyetlen szerző akad, akinél a két hagyomány egymás mellett jelenik meg: az előbb már idézett Szathmárnémethi Mihály. A Kolozsvárra menekült prédikátor (a 10. jegyzetben már hivatkozott) *Dominica* című 1675-ös kiadványában az egyházi ünneprend szerint beosztott hitágazatos beszédeket adott közre. Ennek előszavát szentelte a reformációtörténetnek. Azon belül is külön szólt a magyarországi eseményekről, s Radán Balázs mártírimumáról. Ettől korábbi mártíremlítést tár elének az egyik, birtokában lévő

⁹ KÁLVIN János, *Az keresztényi religiora es igaz hitre valo tanitas*, ford. SZENCI MOLNÁR Albert, Frankfurt a. M., Aubry, 1624 (RMNy 1308), a2v–a3r; SZÖLLÖSI Mihály, *Sion leánya ártatlan ügyét védő Hitnek Paissa; avagy [...] Bainok Dávidka*, [Debrecen], [Karancsi], 1668 (RMNy 3419), 64.

¹⁰ GELEJI KATONA István, *Praeconium evangelicum [...]*, I, Alba Juliae, typ. Principis, 1638 (RMNy 1720), b2r; PÓSAHÁZI János, *Igazság Istájpja, Avagy olly Catechismusi Tanítás. Mellyben a' Keresztýen Reformata Vallás bőven megmagyaráztatik, és az ellen tusakodó fortélyos Patvarkodások ellen (jelesben a' mellyeket a' nagy Kalauzos könyv helyel-helyel elő-állatot) őltalmaztatik*, Sárospatak, Rosnyai, 1669 (RMNy 3591), 174; TOLNAI F. István, *Igaz Keresztýeni és Apostoli Tudomány s' vallás Utára vezető és az el-tévelyedésről jó Utban hozó Kalauz*, Kolozsvár, Vereseházi, 1679 (RMK I, 1236), 563; SZATHMÁRNÉMETHI Mihály, *A' Négy Evangelisták szerént való Dominica*, Kolozsvár, Vereseházi, 1675 (RMK I, 1179), (c)2v.

¹¹ BOD Péter, *Magyar Athenas*, Nagyszében, s. n., 1766, 127, 229. Elérhető: http://mek.oszk.hu/01800/01811/html/pages/OSZK_M46282_BP_Magyar_Athenas0018.htm – Lásd még a modern kiadást: BOD Péter, *Magyar Athenas*, válog., kiad. TORDA István, Bp., Magvető, 1982 (Magyar Hírmondó).

¹² SZABADI István, *Kálmáncsehi Sánta Márton*, Debrecen, Kálmáncsehi Sánta Márton Emlékalapítvány, 2007, 29.

¹³ *Uo.*, 25, 28.

könyv, melynek kézzel bejegyzett margináliái tájékoztatnak Szathmárnémethi filológiai tudatosságáról. Még második tokaji rektorsága idején, külföldi peregrinációjából hazatérve, 1669-ben szerezte be s látta el possessorjegyével a szóban forgó katolikus rendtörténeti áttekintést, melyben ez a szöveg fennmaradt. Sigismundus Ferrarius 1637-es magyarországi ferences rendtörténetét bőséggel végigjegyzetelte a református lelkész növendék.¹⁴ Az 1669-es hitviták hangulatában tett marginális megjegyzések közt nem véletlen, hogy a főszöveg itt idézendő katolikus mártírokról szóló részénél kerültek elő a beregi protestánsok a marginálián. „Ordo Noster [...] plurimos alios martyrij palma insignitis fuisse [...] Nam in Beregsaz complures nostri Ord. Religiosos odio fidei ab haereticis interfectos ad annum 1566”.¹⁵ A felekezeti hagyomány szentjei, dogmái stb. nem feltétlenül váltották ki az olvasó Szathmárnémethi Mihályból az ellenvetés önigazoló eljárását, de itt a beregiek esetén igen. A Ferrariustól példaként hozott igen korai reformációs eset mellé azonnal beidézte a szakirodalmat a fiatal rektor. „Per quod peccato per idem Iesu Christo et Monachum Reformatorem ibidem interfecerunt. Vide. Alberti Molnár in Praefationum in Institutionem Calvinii. Albért azon az praedicator: Kálmántzei Mártón Prédikátort Beregszászban általlövi a’ Barát. Gelei Katona István azt az Praeconiumjának Praefatiojában: Basilius Radan martyrio Coronator Beregszászini”.¹⁶ Azaz pontosan idézte a két, egymásnak ellentmondó kálvinista forrást, és a saját, 1675-ös kötetében nem hozta példának Kálmáncsehi vitatható esetét, ellenben a Geleji-féle mártírlírassal.

Kálmáncsehi és Radán felcserélése másrészt azt is jelzi, hogy amikor először szólnak forrásaink önálló magyar példáról, a hazai mártírkánonban még nincs rögzült helye a mártír *személyének*, s tévesen kerül elő a példa. (Ezért lényegtelen ebből a szempontból, hogy Szenci két generációval később külföldön, vagy az egy évszázaddal utóbb ugyanazon városban élő Szöllösi hallotta félre az esetet.) A történeti tudatosság ugyan rövid időn belül feloldja az ellentmondást, de mindkét hagyomány külön úton öröklődik, egészen máig. A hitviták során mindkét fél megalkotta a saját argumentumainak arsenálját, s ebben szerepet kaptak az adott felekezet hithősei. Már a Ferrarius-féle 1637-es szöveg utal a katolikus mártírokról szóló közbeszédre,¹⁷ a tokaji, majd kolozsvári Szathmárnémethi Mihály mártírjai pedig azt példázzák, hogy

¹⁴ Sigismundus FERRARIUS, *De rebvs Hvngarice provinciae Ordinis Praedicatorvm, partibvs qvatvor, et octo libris distribvti commentarii*, Viennae Avstriae, Formica, [1637]. Academia Republici Romana (Cluj Napoca/Kolozsvár), jelzete: BMV R. 85475. A címlapon látható a tulajdonos jól ismert possessorjegye: Ex libris M. SZ. N. 1669.

¹⁵ *Uo.*, 88.

¹⁶ *Uo.* Szathmárnémethi Szenci-citátuma jelzi, hogy azt szöveghűen, de szórendileg átrendezve idézte, a Gelejitől beemelt szöveget pedig (Perényi Pétert reformálta Kopácsi István, „Beregszászinum Basilius Radan, qui ibidem martyrio fuit coronatus”, ld. GELEJI KATONA, *Praeconium evangelicum, i. m.*) allúzió módra, más passzív szerkezettel.

¹⁷ A szerzőnek a beregszásziak történet egy ott szolgált jezsuita mesélte: „P. Iacobus Nemethi, vir doctus, (et) pius, ex Soc. Iesu [...] narrabat Posonij in Collegio ejusdem Soc. anno 1635 die 7. Septembris”. FERRARIUS, *De rebvs, i. m.*, 88.

erről a kálvinista oldalon is megszülettek az immáron szakirodalmi leírások, s ezzel együtt a félreértések is.

Ugyanakkor tudunk hasonló esetekről, amikor egy lelkipásztort – de nem szolgálattétel közben – megöltek: Paksi K. György, egykori alsódunamelléki püspök (†1651/52) és Debreceni Dormány István (†1693) tiszántúli püspök is erőszakos módon lelte halálát.¹⁸ Öröklük azonban nincs (vagy nem maradt fenn) adat arról, hogy mártírizálódtak volna. Az utóbbi egyházi vezetőről tudható, hogy megfeddett egy lányt paráznaságáért. A hölgyhöz bekvártélyozott – és szívesen fogadott – német katona azonban az applicatiót nehezen viselte, és a saját udvarán agyonlőtte a lelkészt. Tóth Ferenc, aki egyébként mártíriumként értelmezte Séllyei István vagy Kocsi Csörgő Bálint életútját a püspökéletrajzokban, ezt csak szerencsétlenségnek minősítette, és azzal zárta az életutat: „Többek közt ez is irt Ditsérő verseket [...], mellyek meglehetősek”.¹⁹

Mártíremlékirat

El kell különíteni a fentiektől a személyes élettörténet mártíriumát, mely apológia-ként jelenik meg egyrészt az 1670-es évek erdélyi kiadványainak prelimináriáiban vagy függelékeiben,²⁰ másrészt a hatalmas méretet öltött gályarab-irodalom emlékirataiban, melyek több nyelven s több országban is eljuthattak a protestáns célközönséghez, így ennek nemzetközi szerepét nem kell külön hangsúlyozni.²¹ A 18. század elején, a Lampe–Ember-féle *Historia Ecclesiastica* a magyar szerkesztő értelmezésében a Pápai Páriz Ferenc-féle *Rudus redivivum* folytatásaként született meg, s ennek mellékleteként látott napvilágot Lampe döntéseként 1728-ban a Kocsi Csörgő Bálint és Harsányi Móríc István által jegyzett *Narratio brevis* 1–9. fejezete.²² Rácz Károly már arról írt, hogy elkezdte a *Furor bestiae* fejezeteit magyarul közölni a *Szabad Egy-*

¹⁸ ZOVÁNYI Jenő, *Magyar protestáns egyháztörténeti lexikon*, kiad. LADÁNYI Sándor, Bp., MRE Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1977,³ 451–452; FÖLDVÁRY László, *Paksi K. György, dunamelléki püspök, 1639–1651*, Protestáns Szemle, 1897, 1–9.

¹⁹ ZOVÁNYI Jenő, *A Tiszántúli Református Egyházkerület története*, Debrecen, Nagy Károly, 1939, 170; TÓTH Ferenc, *A' helvétziai vallástételt követő Tul a' tiszai superintendentziában élt református Püspökök élete, e' jelen való időkig lehozva*, Győr, Streibig Józsefné, 1812, 146–147.

²⁰ Erről bővebben lásd Tóth Zsombor e kötetben megjelent tanulmányának Szőnyi Nagy Istvánról szóló részét.

²¹ E művek sorát újabb adatokkal és új RMK-kiadványokkal bővítették az elmúlt évtizedben Bujtás László Zsigmond kutatásai. Lásd BUJTÁS László Zsigmond, *A pozsonyi véstörvényszékről és a gályarabságról szóló, magyar szerzőktől származó szövegek sorsa 17–18. századi holland kiadványokban*, Könyv és Könyvtár, 2003, 115–158; Uő, *A megszabadítással kapcsolatos holland vonatkozású levelek a gályarab prédikátorok levéltárában (1676)*, *Lymbus*, 2005, 79–93.

²² PÁPAI PÁRIZ Ferenc, *Rudus Redivivum seu Breves Rerum ecclesiasticarum [...] Commentarii*, Cibinii, Jüngling, 1684 (RMK II, 1554); AdOLF LAMPE, [Pál DEBRECENI EMBER], *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transsylvania*, Utrecht, Poolsus, 1728, 746–919.

ház című református folyóirat 1887-es számában, de az végül csak a két világháború között látott napvilágot Herpay Gábor fordításában.²³ A fenti gályarabok műveinek hatása magyar földön a kéziratok kapcsán figyelhető meg: ezek provenienciája, a fordítás- és kiadástörténetek jelzik, hogy a mártírpéldákra való reflexió akkor erősödött fel, amikor ezt az adott kulturális és politikai közeg előhívta (1738, 1866, 1933).²⁴ A többi gályarab emlékirata részint megjelent a *Sárospataki Füzetek* 1863 utáni számaiban, részint jelenleg is kiadatlan.

Mártíreltörz

Czeglédi István, kassai mártír lelkipásztor élete, hitvitái s kálváriája közismert. Utolsó munkáját nevelt fia, idős Köleséri Sámuel adta ki (ezt követte aztán Bod Péter is a *Magyar Athenas* Czeglédi-élettrajzában), és a kötet elé írt köszöntő versek egyértelműen mártír-, vitéz- és szent emblémákkal ruházták fel az elhunyt lelkészt.²⁵ A meghurcoltatását s halálát elbeszélő verses história, valamint a kuruc kori közköltészet számos darabja élte tovább ezt a kultuszt. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a kéziratok szöveg variánsai és kiadástörténete kéziratok énekeskönyvekben,²⁶ a kiadások aktualizáló tendenciái. A verses história ritmikája hasonló a Rimaynál látott rímtoposzhoz, ez pedig a Rákóczi-nótaéhoz. E téma hagyományosan továbbélt egyrészt a gyászév-tized panaszverseiben (például a Bátorkeszi István-féle *Az szegén fogoly rabprédikátorok éneke* című vagy a Szőnyi Nagy Istvánnak tulajdonított *Az Isten Anyaszentegyházának nyomoruságos sorsán való siralom* című szövegek tropológijában),²⁷ más-

²³ RÁCZ Károly, *A pozsonyi véstörvényeszek áldozatai*, Sárospatak, Steinfeld, 1874; Lugos, Traunfellner, 1899²; OTROKOCSI FÓRIS Ferenc, *Fenevad dühöngése*, ford., s. a. r. HERPAY Gábor, bev. CSIKESZ Sándor, Bp., ORLE, 1933 (Antiqua Bibliotheca Ecclesia Reformatae Hungariae, III/1).

²⁴ BRETZ Annamária, *Bod Péter fordítása Kocsi Csergő Bálint Narratio breviséből*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2004/3, 340–341; SZIMONIDESZ Lajos, *Kocsi Csergő Bálint kéziratáról* = KOCSI CSERGŐ Bálint, *Magyar vértanúk nyomában: A Szelepcsényi–Kollonics-féle reformáció vértanúi. Kocsi Csergő Bálint műve a gályarab-per tizenkilenc vértanujáról*, ford., kiad. Sz. L., Pápa, Misztótfalusi, 1944, 11.

²⁵ Ehhez legújabban lásd Péntes Tiborc Szabolcs tanulmányát jelen kötetben.

²⁶ Czeglédi István históriája, 1671 = *Régi Magyar Költők Tára*, XVII/10, s. a. r. VARGA Imre, Bp., Akadémiai, 1981, 70. sz., 404–411; *Siralmas versek Czeglédi Istvánról* = *A kuruc küzdelmek költészete, II. Rákóczi Ferenc születésének 300. évfordulójára*, s. a. r. VARGA Imre, Bp., Akadémiai, 1977, 27. sz., 88–95; Czeglédi Istvánnak (A' Jépus Kristus hú Tanu-bizonyágának, Nagy-hírű s' nevű), A' Kassai Keresztényen Helvética Ekklesiának hí-séges Lelki-pásztorának életbéli sok szenvedésiről [...] iratott *Siralmas Versek*, Mellyhez mostan tététt az Isten Anyaszentegyházának nyomoruságos állapattyan való *Siralom*, Lőcse, s. n., 1710 (RMK I, 1776); s. l., s. n., 1726 (= *Régi Magyar Költők Tára*, XVII/11, s. a. r. VARGA Imre, Bp., Akadémiai, 1986, 84. sz., 789); s. l., s. n., 1730 (= RMKT, XVII/11, 112. sz., 757); Debrecen, Margitai, 1735; Debrecen, Városi ny., 1741; s. l., s. n., 1760. A kéziratok variánsokhoz lásd RMKT, XVII/10, 112. sz., jegyzetek: 757. – Továbbá egy beazonosítatlan variáns jelez a Bihar Antikvárium 2005-ös aukciós katalógusa. Lásd a Kozocsa Sándor hagyatékából származó 300. tételt, www.kozpontiantikvarium.hu/media/aukcios.../99KozpontiKat.pdf.

²⁷ BÁTORKESZI István *Az szegén fogoly rab prédikátorok éneke* című *Oh Sion leánya...* kezdetű versét lásd VARGA, *A kuruc küzdelmek költészete, i. m.*, 36. sz., 130–132; RMKT, XVII/11, 81. sz., 228–231; SZŐNYI

részt a kuruc kori közköltészet és pasquillus irodalom verseiben a mártír, a kuruc, a bujdosó stb. fogalmak erőterében egy egységesebb ellenzéki beszédmód keretében. A „névtelen” műve metaforikáját tekintve alkalmas volt arra, hogy mint a „Magyar Sion” szenvedés-toposzainak gyűjteménye összekapcsolódjon protestáns körökben a függetlenség eszméjével, s ily módon bűvópataként továbbéljen az ellenzékiiség szellemi hagyományát ápolva.²⁸

Szathmári Paksi István *Sion siralma* című száz versszakos verse (1751) jelentős állomása e folyamatnak. Az *Ó, én két szemeim, ti az Úrra nézzetek...* (RPHA 1110) kezdetű dicséret dallamára éneklendő vers tartalmazza a protestáns oldal „magyar Sion” ábrázolásainak összes elemét, a siraloménekek ismert trópusait (az Isten frígyes népe, az Ecclesia hajója, Krisztus az igaz Orvos, az Énekek éneke jegyesmisztikája, liliom-galamb metaforák, az ima fegyvere, a kígyó és galamb a vallás címere, kenyérünk könny, stb.), az apológiák beszédmódját (az Istenhez apellálás, katolikus–protestáns párhuzam és szembeállítás, az eretnekség és felségárulás vádja stb.), valamint fohászt (nemes harc).²⁹

Az első magyar kiadású és szerkesztésű, kifejezetten mártírológiai kiadványt csak igen későn, a 18. század végén készítette el Szikszai György debreceni lelkész *Mártírok oszlopa* (Pozsony, 1789) címen. A mintegy 70, precízen jelölt forrása legvégén efféle enigmatikus jelzést közölt: „Acta Martyrum, v. Mártírok különös históriái, a’ mellyek közül soknak sem szerzője, sem szerzetetésének ideje nem tudatik. Hogy azok között sok légyen a’ költeményes és meg-vetni való, arról senki sem kételkedik: de hogy azok között olyanok-is légyenek, a’ mellyek a’ Régiségnek hitelre méltó Maradványji, azt nagy agyafúrtság nélkül nem lehet tagadni. Mire volt pedig vigyázás a’ hiteleseknek kiválasztásokban, meg-mondottam az Elöl-járó Beszédben”³⁰

Ez a kiadvány azonban összeurópai háttérű és ökumenikus felfogású munka: 348 ókeresztény eset adattára, és nem érinti a Kr. u. 4. századot követően történt, im-

---

NAGY István *Az Isten Anyaszentegyházának nyomorúságos sorsán [...] való siralom* című 46 versszakos versét lásd VARGA, *A kuruc küzdelmek költészete, i. m.*, 38. sz. 135–139, 761; RMKT, XVII/11, 84. sz., 238–243. Hasonló szövegek közül néhány fontosabb hadd álljon itt: *Posonyban 1674. cizáltatott evangelicus prédikátorok sanyaru dolga* című 131 versszakos szöveget lásd VARGA, *A kuruc küzdelmek költészete, i. m.*, 35. sz., 117–130; RMKT, XVII/11, 79. sz., 212–227; *Az tengeren levő fogol prédikátorok éneke* = VARGA, *A kuruc küzdelmek költészete, i. m.*, 43. sz., 149–159; RMKT, XVII/11, 94. sz., 278–282.

²⁸ E műfaj hasonló szövegeit megtalálhatjuk a 17. század végétől egészen a 19. század elejéig kéziratos énekeskönyvekben, *Magyar Sion siralma* címen. Lásd VARGA, *A kuruc küzdelmek költészete, i. m.*, 47. sz., 160–162; RMKT, XVII/11, 83/I. sz., 234–236; *Uo.*, 83/II. sz., 236–238; a jegyzeteket lásd *Uo.*, 788–789. De a cím-ben alkalmazott, általánosan használt keresztény jelkép egyik látványos megjelenése volt az 1861–1875 közt működő katolikus egyháztörténelmi folyóirat, mely szintén ezt a nevet viselte (*Új*) *Magyar Sion*.

²⁹ SZATHMÁRI PAKSI István, *Sion siralma*, [Debrecen, Margitai, 1751], kiad. Révész Imre, Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező, 1875/4, 183–196.

³⁰ SZIKSZAI György, *Mártírok oszlopa*, Pozsony, Wéber, 1789, LXII. – Újabbban válogatásként megjelent egy kegyességi sorozatban (vál. TÓTH Sára, szöveggond. STEINERT Ágota, előszó BOGÁRDI SZABÓ István, utószó GYÖRI L. János, Bp., Kolozsvár, Harmat-Koinónia, 1996).

már felekezeti is szétváló értelmezésű történeteket. Ennek ellenére a 18. századi debreceni református kollégiumban úgy tekintettek Szikszai művére, mint Jean Crespin magyar változatára: „*Martyrologium Protestantium* exstat latine sub titulo *Actiones, et Monumenta Martyrum* [...] et forte inde enatavit Hungarica versio sub hoc titulo *Martirok oszlopa* per R ac Clarissimum virum Georgium Szikszai Pastorem Debretzeniensem”.³¹ Ennek gyökere – a patrisztika kortörténeti applikálhatósága – azonban mélyebbre nyúlik.

Keresztyén kalendárium

Általában a 16–18. századi naptár, kalendárium alkalmazta a középkor óta áthagyományozott asztronómiai jelrendszert és formanyelvet és a szentek, mártírok névnapjait (lásd az 505-ös karthágói kalendáriumot), s népszerűsége vitathatatlan, hiszen számtalan kiadása a legolvasottabb kiadvánnyá tette a Biblia mellett. Az éves egyházi ünneprend tárgyalásakor (Czeplédi István, Komáromi Csipkés György vagy Tolnai F. István esetében), a teljes ünnepkör névnapjainak háttérelmezésekor számtalan mártír került elő, pontosan adatolva, ki mikor vált szentté, mártírrá, s melyik pápa idején vált követhető példává.³² A közdolgok (adiaphoron) tárgyalása esetén kerülhettek ekként egymás mellé ezek a miniatűr mártíréletrajzok, melyek inkább exemplumok, s nem narratív funkciójuknál fogva hatnak, hanem az elrendezésük miatt. A szövegek stílusának történeti jellegét jól szemlélteti a Samarjai János féle kánonok előljáró beszédének megjegyzése: „Némelly Ceremóniák az Anyaszentegyháznak végezésiből lettenek, mint [...] a’ Szent Martyromoknak emlékezetükre valo nevezetes napok”.³³ A puritán prédikátorok egy része azonban sürgette a nem magyar és nem keresztyén ünnepek és neveik eltörlését, ennek ellenére a kettős datálás még sokáig kísértett (ó- és újkalendárium, ún. po-

³¹ Lásd SZATHMÁRI PAKSI István, *Catalogus Bibliothecae Theologiae Historico-Criticus*, (Kézirat), [Debrecen], leírta: GÁTI József, [Kocsord, 1791], 325 = A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának Kézirattára, jelzete: R 188. Ez viszont jelzi, hogy a más kézzel a címlapra írt 1773-as adat megtevesztő. Szathmári Paksi a püspökséget megtartva (1785-) a tanári posztjáról már korábban lemondott (1790. január 18.), de ismerhette, és idézhette lelkipásztor kollégájának az 1789-es munkáját a tananyag végén található szöveg szerint. A kézirat leírása/letisztázása (1791. augusztus 1–22. között), annak zárlata szerint, a tanár halálát követően történt meg a Szatmár megyei Kocsordon.

³² CZEGLÉDI István, *A’ Megh-tért bűnösnek a’ Lelki-hartzban valo baivivasarol irt konyvnek Első része*, Kassa, Severinus, 1659 (RMNy 2829), 503–543 (a továbbiakban *Lelki-hartz*); KOMÁROMI CSIPKÉS György, *Pápistaság újsága, az az olly munka, mellyben a Pápistaságnak, mind tudományának, [...] mind egyházi rendeinek, [...] mind ceremonáiának, szokásainak s rendtartásainak igaz régiségtul ures, minapi újsága, az magok írásból megmutogattatik*, Kolozsvár, Veresegyházi Szentyel, 1671 (RMK I, 1115), 403–448; TOLNAI, *Igaz Keresztyéni*, i. m., 897–912.

³³ SAMARJAI Máté János, *Az helvetiai vallason levő ecclesiáknak egyházi ceremoniaikrol es rend tartasokrol valo könyvetske*, Lőcse, Brewer, 1636 (RMNy 1654), *2v.

gány és keresztény elnevezések).³⁴ Calendariographiát tanítottak hazai kollégiumokban is, ezt jelzi Kaposi Juhász Sámuel gyulafehérvári kollégiumi professzor kézírata, melyet még az újjáalakult pataki kollégiumban is használhattak, mivel 1732-ben írták le újra, de van ennek a kéziratnak 1760-as possessori bejegyzése is.³⁵

Önálló magyar alkotás nyomdában csak a 18. században jelent meg, ismét csak Bod Péternek köszönhetően, és ez sem *fasti christiana*.³⁶ Ez a középkorból örökölt, németül *Kirchenkalender*nek nevezett átmeneti műfaj még létezett a kora újkori Európában. A reformáció egyházainak hagyományteremtését is szolgálta: katolikus és protestáns szentek, neolatin költők, művészek és tudósok európai és nemzeti hagiográfiai programjaként. E műfajban Étienne Dolet és Nathan Chytraeus is alkotott.³⁷ Ilyen kiadványokat magyar földön is használtak, forgattak, erre is akad példa,³⁸ de magyar készítésű kalendárium nincs. Egy másik érdekes jelenség a Partiumból: a cseheknek a debreceni kollégiumban tanuló misszionáriusa, Johann Anton Valesius tulajdonosi bejegyzése található Béza *Icones* című kiadványán, melyet 1778. június 25-én maga Sinai Miklós vett be az állományba.³⁹ Ez a reformáció képcsarnoka, melyet a cseh diák, későbbi komáromi esperes, az exuláns cseh püspöke is olvastott és néhol kiegészített: Luthernél egy disztichonnal folytatta a verset (mely a haláláról szólt), és a mártírok (Husz, Prágai Jeromos, valdensék stb.) közül éppen Prágai Jeromosnál pontosított egy Poggius-idézetet.⁴⁰ Ilyen köteteket tehát a 16–18. század közt magyar földön forgattak, de még az arminianusok is készítettek maguknak a 17. század végén.⁴¹ Az a bizonyos naptári rendszer, amely kifejezetten egy mártír

³⁴ MARTONFALVI TÓTH György, *Keresztényi inneplés*, Debrecen, Karancsi, 1663 (RMNy 3077). Második kiadás: Kolozsvár, Tótfalusi, 1700 (RMK I, 1001). Kiadta: FEKETE Csaba, *Martonfalvi György (1635–1681)*, Zsoltár, 2006, 5–11; KABAI BODOR Gellért, *Traditionum humanarum flagellatio*, Debrecen, Rosnyai, 1677 (RMK II, 1398); lásd még CSORBA, *Debreceni prédikátorok, i. m.*, 154–156.

³⁵ KAPOSI JUHÁSZ Sámuel, *Calendariographia* (Kézirat), A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Nagykönyvtára, jelzete: Kt. 270. = MTAK. Microfilm Tár, jelzete: A. 1579/IV, A. 1580/I.

³⁶ BOD Péter, *Szent Heortokrátés avagy a' keresztyének között elő-forduló innepeknek és a rendes kalendáriómban fel-jegyeztetett szenteknek rövid historiájok, mely a szava bé-vehető hiteles írókból egybeszedeggetett és magyarra fordított egy bujdosó magyar által*, Oppenheim [= Szeben], 1757 [= 1761].

³⁷ Paul Gerhard SCHMIDT, *Antike Kalenderdichtung in nationalgeprägter Umformung des 16. Jahrhunderts: Die „Fasti ecclesiae christianaee” des Nathan Chytraeus = Antike Rezeption und nationale Identität in der Renaissance insbesondere in Deutschland und in Ungarn*, hrsg. v. Tibor KLANICZAY, S. Katalin NÉMETH, P. G. S., Bp., Balassi, 1993 (Studia Humanitatis, 9), 115–117.

³⁸ Chytraeust idézte például TOLNAI, *Igaz Keresztyéni, i. m.*, 554.

³⁹ Theodor BEZA, *Icones, id est Verae imagines [...] quas Emblemata vocant*, Geneva, Ioan. Laonius, 1580. – A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, jelzete: A245. Címlapján a possessorbejegyzés: „Johannis Antonij Valesij”. A szövegben azonban zavaró módon nem egységes a cseh exuláns szerepeltetése (J. A. Valesius, V. Antal, V. János stb. néven). Az adatot Oláh Róbertnek köszönöm.

⁴⁰ *Uo.*, 6, 23. Valesiushoz lásd KÚR Géza, *Cseh–magyar református történeti kapcsolatok*, Komárom, Puzsér testvérek, 1937, 31–43.

⁴¹ Jacobus ARMINIUS, Christian HARTSOEKER, Philipp van LIMBORCH, *Epistolae ecclesiasticae praestantum ad eruditorum virorum*, Amstelaedami, Wetstenius, 1684².

(Márk evangélista) halálával kezdődik, mint a kopt kalendárium (ti. a „mártírok évével” indul az ún. „mártírok időszámítása”), Európában a reformáció idején sem készült, magyar földön pedig egyáltalán nem jelent meg. Ebből a nézőpontból a magyar kálvinizmus a szerencsésebb klímájú európai kontinensen született meg (szemben a miafizita egyházakkal, mint az örmény, szír, etióp, kopt stb. keresztények világa), s maradt fenn a kora újkorban, és nem kényszerült rá, hogy örök mementóként a mindennapok nevei emlékeztessék a periodikusan ismétlődő nemzeti/etnikai/valási szenvedéstörténetre.

Mártírkatalógus

A Harsányi Móricz István és Kocsi Csergő Bálint jegyezte *Narratio brevis* Bod Péter-féle magyarításában ezzel a költői declamációval zárul a bevezető rész: „ki tudná előszámlálni az ártatlanul megöletteket, kiknek csak pusztá nevekből is nagy könyv telnék?”⁴² Mártírkatalógusnak tekintjük tehát azokat a történeti sorba rendezett exemplumokat, melyek az igaz hit argumentumaként szolgálnak, az adott szövegcorpusban különálló részként jelennek meg. Nem csupán más elemekkel együtt, mint a fenti példában a *fasti christiana* esetén mártír, szent, tudós, stb. exempluma kerülhetett egymás mellé, hanem immáron a mártírfelfogás megtestesítőiként, egy zárt eszmei konstrukció részeként. Ilyen mű önálló kiadványként tervben volt (a *Narratio brevis* 12. fejezete), de nem jelent meg a 20. századig a magyar protestantizmus vagy kálvinizmus mártírízálódott alakjairól magyar kálvinista közegben,⁴³ csak könyvfejezetekben fordultak elő hasonló típusú összegzések. Ahogy Pósa-házi János a *Kalauzában* ezt szóvá is tette: „Valóban káros és szánakodásra méltó dolog, hogy más egyéb nemzeteknek példájok szerint, erről telyes historia nem irattatott, hogy lött volna örökké való emlékezetül a’ maradékoknak.”⁴⁴ Ezt követően szólt röviden a sárospataki hitvitázó a

⁴² KOCSI CSERGŐ Bálint, [HARSÁNYI MÓRICZ István], *Narratio brevis de oppressa libertate Ecclesiarum Hungariorum*, [1676] = *Kösziklán épült ház romlása*, ford. BOD Péter, [1738], kiad. SZILÁGYI Sándor, Lipcse, Köhler, 1866, 16.

⁴³ A *Narratio brevis* 12. fejezetének szerkezete (*Ama tizenkilenc vértanú kegyetlen és erőszakos halála... címen*) Szimonidesz Lajos szerint arra mutat, hogy azt Kocsi Csergő Bálint tudatosan készítette elő önálló megjelenésre (SZIMONIDESZ, *Kocsi Csergő*, i. m., 10).

⁴⁴ PÓSAHÁZI, *Igazság Istájpja*, i. m., 174. A nagy európai reformációtörténetek mellett ekkor már elérhető Comenius cseh testvérekről szóló kompendiuma ([Johannes Amos COMENIUS], *Historia persecutorum Ecclesiae Bohemicae: jam inde a primordiis conversiis suae [...] anno 894, ad annum usque 1632. [...] exhibentur*, Amstelodami, s. n., 1648) és Andrzej Węgierski lengyel összefoglalása (*Opera Adriani Regenvolscii E. P. Systema historico-chronologicum, Ecclesiarum Slavonicarum per provincias varias, praecipuae Poloniae, Bohemiae, Lituaniae, Russiae, Prussiae, Moraviae, etc. distinctam: Libris IV adornatum; continens historiam ecclesiasticam à Christo & Apostolorum tempore, ad A. Dom. MDCL*, Trajecti ad Rhenum, Waesberg, 1652. Mindkettőt ismerte és használta a századvégen a református egyháztörténet szerkesztője, Debreceni Ember Pál: LAMPE-DEBRECENI EMBER, *Historia Ecclesiae Reformatae*, i. m., 19, 39, 41, 359, 361, 365 (Comenius);

magyar reformáció kezdeteiről, gyűléseiről, lelkipásztorairól és nemesi dajkáiról, forrásként Geleji Katona és Scultetus alapműveit jelölve.⁴⁵

A *Narratio brevis* fent idézett költői kérdése tehát jogos, mivel nem ismerünk ilyen magyar kálvinista mártírkatalógus kiadványt. Ennek lehet oka maga az üldöztetések kora, amit követően kerülhetett (volna) sor a kommunikatív emlékezet lejegyzésére: ezt akadályozhatta még az a tény is, hogy a felekezeti vértanúk emlékének az ápolása „akadálya minden megbékélésnek”.⁴⁶ Ezt a kérdést azonban minden esetben az adott mikroközeg és a történeti hagyományozódás ismeretében érdemes megvizsgálni.

Erre több műfaj is kínálkozott. Tematikailag elsősorban a történeti tájékozódást nyújtó szövegeknek váltak részévé, másodsorban pedig a hitvallási jellegű, dogmatikai írásokban és természetesen speciálisan a hitvitákban szerepelhettek. Műfajilag kerülhetett a praelimináriába, egy protestáns kiadvány előszavának öntudatos megfogalmazásában. Ezek a kezdeti összefoglalások a magyar reformációtörténet európai háttérében mutatták fel a magyar sajátosságokat, és szóltak ebben a keretben a magyar reformátorokról, mecénásokról és mártírokról. Szenci Molnár 1625-ös kötetének előszavában, ahol a nemzetközi mecénások és hitvédők listájának 3. pontjában a szerző a magyar példákat és a magyarországi és erdélyi reformációtörténetet is beillesztette.⁴⁷ A *Narratio brevis* 11. része, illetve Debreceni Ember Pál egyháztörténetének kéziratai hasonló katalógust állítottak fel.⁴⁸ Ide sorolható Szegedi Dániel *Itinerariuma*, Iratosi T. János ajánlása a Perkins-fordításokhoz, illetve Szathmárnémethi Mihály prédikációs kötetének, a *Dominicá*-nak „Előljáró beszéde”, amely szintén ilyen távlatokat mutat, a „Seculumok szerint” áttekintve az igaz Ecclesia történetét.⁴⁹

Előfordulhatott emellett az apologetikus–dogmatikai rendszerezésekben a mártírok, szentek, hitvallók kérdéskörénél, vagy pedig ugyanezért a hitvitákban a történetiség erősítő érveként.⁵⁰ Ezek a munkák mind az 1660–70-es évek hitvitáihoz kapcsolódnak, melyeket a kálvinisták a jezsuitákkal vívtak az új erőre kapott ellenreformáció idején. Ezekben az esetekben a magyar mártír szemlélet specifikuma nem a Foxe-féle elbeszélések (például a tortúrák naturális részleteinek) adaptálását jelentette, hanem egy speci-

---

illetve 2–3, 19, 39, 40, 42 (Węsierski).

⁴⁵ PÓSAHÁZI, *Igazság Istápjja*, i. m., 174–177 (a magyarországi reformáció), 177–179 (a mecénások).

⁴⁶ SZIMONIDESZ, *Kocsi Csergő*, i. m., 7.

⁴⁷ *Consecratio Templi novi, azaz az vyonnan feleppitetett bekeczi templumnac dedicalása es megszentelésekor [...] tétetött praedicatori*, kiad. SZENCI MOLNÁR Albert, Kassa, Schultz, 1625 (RMNy 1334), 3–6, 39–42.

⁴⁸ Az eredeti 1706-os kézirat szerint a II. egység VII. Fragmenta nevű részének III. fejezetéről van szó, *Catalogus magnatum [...]* néven (lásd a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Könyvtára Levéltára, jelzete: K 1, 29); és ezt követi az 1722-es kézirat is, mely az oxfordi Bodleian Library állományában található (jelzete: MSS. Add. A. 57–58).

⁴⁹ [SZEGEDI Dániel], *Itinerarium catholicum*, [Debrecen], [Rheda Pál], 1616 (RMNy 1104); IRATOSI T. János, *Az Ember Eletének Bódogúl való Igazgatásának módgyáról; Patika Szerzamos Bolt*, Lőcse, Brewer, 1637 (RMNy 1683); SZATHMÁRNÉMETHI, *Dominica*, i. m. (b)3r–(c)1v (Jézustól Lutherig), (c)1v–(c)4r (Luther-től Apafig).

⁵⁰ SZÖLLŐSI, *Sion leánya*, i. m.; TOLNAI, *Igaz Keresztyéni*, i. m.; KOMÁROMI CSIPKÉS, *Pápastaság újsága*, i. m.

ális dogmatikai-műfaji keretet. A gyászévtizedben megszólaló hitvitázó, de még inkább a hitvallási iratok olyan szövegekonglomerátumot képviselnek, amelyekben együtt jelent meg a mártírtörténet a bibliKateológiai, dogmatikai és etikai iratokkal. Ezek a művek úgy beszélnek az európai és a nemzeti hithősökről, hogy a narráció nem válik le az ortodoxia szellemében vallott protestáns dogmatikai világképről. Ezek a kiadványok valósággal egymást másolják, szerkezeti felépítésükben (a Biblia részei, hitvallási iratok, a Szentháromságtan, etikai adiaphoronok, stb.), a narráció és a beszédmód tónusában (katechizáló, polemizáló apológiák), s végül megszólított közönségükben (hangsúlyozottan a magyar katolikus papoknak, jezsuitáknak szólnak). Azaz a Magyar Királyságban egy elfogadott felekezet képviselői szólaltatták meg magabiztos öntudattal tanaikat: immáron nem kizárólag az explicit megszólított „Pápista” ellenérveinek, hanem a magyar katolikus klérus leghatalmasabb képviselője, Pázmány Péter főművének, a *Kalauznak* a cáfolataként.⁵¹ Nemcsak annak érvei (a híres „három kérdés”) és szóhasználata (például „Anyáczák”), de szerkezeti elemei (főként a *Kalauz* első és a mártírimum kapcsán a harmadik könyve) mint panelek képezik ezen szövegek hipotextusát.

Martyrologium

PósaHázi János, sárospataki tanár, az 1670-es évek hitvitáinak neves kálvinista képviselője mint a hitviták résztvevője, az üldöztetést megért skóla tanára és mint az események szemtanúja a fentiekhez hasonlóan fogalmazott, amikor a felekezeti vilongások áldozatai szóba kerültek: „Hát a’ Reformátusoknak egygyütt-is másutt-is mennyi véreket ontották-ki a’ Pápisták? alkalmas tenger telnék belőle ha mind együtt volna. Nem szükség ezt bő szóval terjeszteni, tanú erre a’ fényes nap; tanúk a’ kézben forgó tellyes Históriák; Martyrologiumok; és a’ meg-számlálhatatlan példák.”⁵²

Ez utóbbi mondat jelzi, hogy olyan kiadványokról van szó, melyek a köztudalomhoz tartoztak, ismerhette ezeket mindkét fél: a protestáns, aki megjelenítette ezt, valamint a katolikus, akihez címezve volt az állítás. Tolnai F. István, kolozsvári lelképásztor valamivel később Pázmánnyal (is) vitatkozó *Kalauz*ában megalkotott egy listát a reformációt támogatókról, a mártíromságot elszenvedett európai keresztyénekről, s ekkor több, pontosan jelölt hivatkozás közt egy ilyen utalásra bukkanhatunk: „[...] kiknek martyromságok és jeles vallástételek fel vagyon írva a’ Martyromokról irt könyvben”;⁵³ Mivel a listában ezen a helyen egy rövid bekezdés erejéig hollandiai esetekről szól a szöveg, és Tolnai korábban megjelölte az ottani exemplumok szöveges bizo-

⁵¹ PÓSAHÁZI, *Igazság Istápjja*, i. m.; TOLNAI, *Igaz Keresztyéni*, i. m.; KOMÁROMI CSIPKÉS, *Pápistaság újsága*, i. m. – Lásd ehhez CSORBA Dávid, *Kálvinista Kalauzok = Pázmány nyomában. Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére*, szerk. AJKAY Alinka, BAJÁKI Rita, Vác, Mondat, 2013, 103–111.

⁵² PÓSAHÁZI, *Igazság Istápjja*, i. m., 184–185.

⁵³ TOLNAI, *Igaz Keresztyéni*, i. m., 546.

nyítékaként Gnapheus beszámolóját, vonatkozhat erre.⁵⁴ Az utóbbi eset azonban azt is példázza, hogy a 16. század óta ismert, mindig újabb esetekkel bővített nyugat- és dél-európai háttérű és szerkesztésű, összegzésű katalógusok közkézen forgó kiadványok voltak. Nem igényelt pontosabb jelzést, hogy az 1530-as évek adott európai esete hol, melyik kötetben található meg, hiszen korszakok, országok, sőt társadalmi kategóriák alapján is lehetett tájékozódni ezekben a mártírológiai kiadványokban.

Az biztosan kijelenthető, hogy a magyar kálvinista egyházi értelmiség olvasta – az európai fogalmat használva – a *Martyrbuch*okat. Az RMNy-kötetekben alig, a könyvlistákon több helyen is felfedezhetjük a mártír tematikájú könyvek tudatos használatát, részint a közismert szerzők, szerkesztők (Jean Crespin, John Foxe, Heinrich Pantaleon, Ludwig Raab) neve alatt,⁵⁵ részint anonim módon (gyakoriságát tekintve itt is a Crespin-féle kiadványok jelennek meg nagyobb számban és beazonosíthatóan).⁵⁶ Sztárai *Cranmer Tamása* esetében jól adatható a forráshasználat,⁵⁷ de nemcsak ilyen közvetlen forrás kínálhat anyagot, hanem közvetve sokkal több mű jöhet segítségünkre. Néhány marginália és citátum hadd álljon itt annak szemléltetésére, hogy Ludwig Raab/Raabus (Szöllősi Mihály), John Foxe, Samuel Clarke (id. Köleséri Sámuel), Heinrich Pantaleon (Szőnyi Nagy István, Bod Péter) promptuáriumait forgatták hazai földön is.⁵⁸ A kolozsvári tanár, Tolnai F. István viszont már nemcsak a francia, angol, német, svájci német és holland protestáns alapműveket citálta (Jacques-Auguste de Thou/Thuanus, John Sleidan, David Chytraeus, Heinrich Pantaleon, Wilhelm Gnapheus), hanem a katolikus Laurentius Surius *Vitae Sanctorum*-át is.⁵⁹

⁵⁴ Wilhelm Gnapheus (de Volder) (1493–1568) mártíréletrajza Jan de Bakker (Johannes Pistorius), az első holland mártír szenvedéséről és haláláról. Lásd Guilelmus GNAPHEUS, *Joannis Pistorii Woerdenatis, Ob Euangelicæ veritatis assertionem apud Hollandos primò omnium exustí, Martyrivm [...] Nunc autem e Manuscripto editum a Jacobo Revio*, Lugduni Batavorum, Leffen, 1650².

⁵⁵ Elég csak a sárospataki és a debreceni kollégiumok katalógusait fellapozni, vagy a kassai városi nyilvános könyvtár leltárait megnézni. Lásd *Protestáns intézményi könyvtárak Magyarországon, 1530–1750, Jegyzékszerű források*, s. a. r. OLÁH Róbert, Bp., OSZK, 2009 (Adattár, 19/2), 84 és 139 (Crispinus), 266 és 303 (Foxe); *Kassa város olvasmányai, 1562–1731*, s. a. r. GÁCSI Hedvig, FARKAS Gábor, KEVEHÁZI Katalin, LÁZÁR István Dávid, MONOK István, NÉMETH Noémi, Szeged, JATE, 1990 (Adattár, 15), 172 (Pantaleon). Illetve a kassai Szent Erzsébet templom 1671-es könyvtárlistájának egyik jelzése is erre utalhat: Ludovicus Radi Liber Germanicus. Ez talán elírás/félreolvasás, és esetleg Raabus mártírkiadványát rejtheti (*Uo.*, 110).

⁵⁶ Az *Actiones et monumentae martyrum* Crespin művére utal (*Protestáns intézményi könyvtárak, i. m.*, 255). Az igen gyakori *Martyrologium* (*Uo.*, 139) vagy az *Acta Martyrum* jelölés (*Uo.*, 255), netán a *Martyrbuch cujusdam Anonimi* (*Kassa város olvasmányai, i. m.*, 162) „címléírás” beazonosíthatatlan.

⁵⁷ Bővebben lásd Ács Pál tanulmányát a kötetben.

⁵⁸ SZÖLLŐSI, *Sion leánya, i. m.*, 17; idős KÖLESÉRI Sámuel, *Arany alma, azaz 30 prédikáció*, Debrecen, Karancsi, 1673 (RMK I, 1144), 60, 106, 140, 219; SZŐNYI NAGY István, *Martyrok Coronaja*, Kolozsvár, Veresegyházi, 1675 (RMK I, 1180), b1r–v; BOD Péter, *Smirnai Szent Polikárpus, avagy sok keserves háborúságok között magok hivataljokat keresztyéni szorgalmatossággal kegyesen viselő erdélyi református püspököknek históriájok*, [Nagyenyed], s. n., 1766, 2v (ő az 1563-as edíciót használta).

⁵⁹ Laurentius SURIUS, *Vitae sanctorum, sive res gestae martyrum, confessorum atque sanctorum virginum*, 1–4. T. Coloniae, Falckenburg, 1596–1603; TOLNAI, *Igaz Keresztyéni, i. m.*, 543–546, 554, 597. Suriust idézte a korban a katolikus kiadványokat igen jól ismerő kassai prédikátor is, lásd CZEGLÉDI, *Lelki-hartz, i. m.*, 511, 518, 539.

A legteljesebb példatárát a 17. század végén megjelent Ember Pál-féle *Szent Siklus* hozza elénk: Sulpitius Severus (az 1581-es bolognai kiadással), Thuanus (az 1614-es frankfurti edícióval), Philippe de Mornay *Misterium Iniquitatis* (az 1662-es harmadik edíció), Christianus Matthias *Theatrum Historicum* (az 1684-es frankfurti edícióval), Johann Heinrich Heidegger *Historia Papatus* és a Horn–Leydekker-féle egyháztörténet (a leideni 1687-es edíció),⁶⁰ illetve Comenius *Historia persecutionum Ecclesiae Bohemicae* című 1648-as műve képviselik ezt a nézőpontot.⁶¹ A kegyességi irányultság sem mérvadó: jó példa erre a merev ortodoxnak tartott Miskolczi Csulyak Gáspár esete, aki az 1680-as években, mikor neki is menekülnie kellett, több kiadványt egybekötöttetett magának, s ebben a kolligátumok sorát a magyar gályarabokat köszöntő Heidegger-mű, a *Consolatio Christiana S. Martyrum* nyitja egy 1682-es ex libris-szel.⁶² Szathmárnémethi Mihály pedig Kolozsváron 1674-ben vásárolta meg 1 forintért azt a Crespin-féle mártírkönyvet, melyet néhány évvel korábban a hitvitákban szintén jeleskedő, de azoktól elfordult lelkész, Kézdivásárhelyi Matkó István olvasott végig.⁶³

Az eddigi kutatások alapján úgy tűnik, hogy jóllehet Szenci Molnár Albert a 17. század elején már kezdeményezte egy hasonló magyar kiadvány készítését, Szőnyi Nagy István pedig jelezte, hogy elkészített egy *Compendium Martyrologicumot*,⁶⁴ de sem valamely európai mártírkönyv-kiadvány magyar fordítása nem született meg, sem önálló magyar mártírkönyv nem került nyomdába vagy nem maradt fenn. Vajon a 16–18. század jelenleg ismert szövegei alapján kijelenthető-e, hogy nálunk nem volt szükség magyar mártírkönyvre? Számos indok szólhatott volna a keletkezése mellett, de csak annyi bizonyos, hogy olvastak mártírtörténeteket magyar földön is.

S végül hadd utaljunk Debreceni Ember Pál szép válogatott gyűjteményére, im-

⁶⁰ DEBRECENI EMBER Pál, *Innepi ajándekul az Isten Satoraba fel-vitetett Szent Siklus*, Kolozsvár, Tótfalusi, 1700 (RMK I, 1556), 157, 178, 295 (Sulpitius Severus); 129, 228, 376, 410, 414 (Thuanus); 78, 216, 496 (Philippe de Mornay); 22, 63, 199, 294, 413, 455, 467 (Christianus Matthias); 25, 290, 301, 406, 421 (Johann Heinrich Heidegger); 61, 206, 219, 249, 309, 467 (Georgius Horn, Melchior Leydekker).

⁶¹ Debreceni Ember Pál egyháztörténetében sokszor hivatkozik erre a szerző neve nélkül napvilágot látott egyháztörténetre (lásd LAMPE–DEBRECENI EMBER, *Historia Ecclesiae Reformatae, i. m.*), de csak annak *oxfordi kézirat*a alapján tudjuk biztosan, hogy ez a könyv is Ember Pál tulajdona volt. A kiadásban az egyik helyen elmaradt egy apró jelzés: (Uo., 361), a kéziratban még a *pag. m.* áll, s ez a jelölés mutatja, hogy biztosan használta ezt a magyar szerző (lásd liber ex *Historia persecutionis Ecclesiae Bohemicae*, cap. XLV. pag. m. 159. 160. (Oxford, Bodleian Library, MS. Add. A. 58, 53r).

⁶² A kötet megtalálható a Ráday Könyvtár állományában, jelzete: RMK 1,365. A Heidegger-műről lásd a kötetben Imre Mihály tanulmányát.

⁶³ [JEAN CRESPIN], *Martyrologium, complectens Memorabilissima praecipuorum Martyrum dicta et facta, ab ipsis Apostolorum temporibus [...], primum Gallice, dehinc etiam Germanice editis*, Hanoviae, apud Guiliehm. Antonium, [1580]. A kötet megtalálható: Academia Republici Romána (Cluj Napoca/Kolozsvár), jelzete: BMV R. 84408. A possessor-bejegyzések: „Ex libris Mich. Sz. Nemethi. Claud. A. 1674. Valet. fl. 1.” (címlapon); illetve a 11. fejezet után kézírással: „Absolvi hic [...] 1666. 12. 9br. St. M. K. Vasarh.” (Ggg4r).

⁶⁴ Lásd e kötetben P. Vásárhelyi Judit tanulmányát. SZŐNYI NAGY, *Martyrok Coronaja, i. m.*, 8v.

máron ellenpéldaként. Az egyháztörténettel foglalkozó kálvinista lelkipásztor mind a *Szent Siklus* című kötetében, mind az egyháztörténeti gyűjteményében széleskörű forrásfeltárást végzett. A kéziratos jegyzeteinek előszava – amely nem került be a Lampe-féle válogatott, átszerkesztett kiadásba – hosszan sorolja az egyháztörténeti és egyéb forrásokat. Érthető a prédikátor buzgalma, de esetünkben ahhoz, hogy valaki a mártírkérdésben megfelelően tájékozódjon, nem volt szükséges minél szélesebb forrásadatbázist összeállítania, és nem is kellett feltétlenül egy *Martyrbuchot* beszereznie. Egyetlen példa erre. Christianus Matthias 1684-es történeti munkáját használta Ember Pál a fenti kötetében, s ez a könyv, kompendiumként kivonatolva, szintén beszámolt *De persecutionibus Ecclesiae, seu Martyribus* címen az igaz egyház tíz üldöztetéséről. Ezen a helyen a háttéranyagát is megjelenítette: „Si quis evolvat librum Ludovici Rabi [...] item nunquam Martyrium Gallium à D. Crocio Germanice versum; vel compendium inde à Nathanae Chythraeo excerptum”, a német olvasóközönség számára tehát Raabus, Crocius és Chytraeus alpműveit tartotta érdemesnek.⁶⁵ Ez a kötet is tartalmazza a híres hitvallók lexikonát *Viri Celebres* néven, 55 teológus és 70 egyéb tudós rövid említését.

Mindenesetre ez a jelenség is mutatja, hogy nem feltétlenül a *Martyrbuch*, sem pedig a nagyszámú, hasonló tematikájú kiadvány léte a döntő a mártírium-felfogás meghatározásakor, és nem feltétlenül egy adott kiadvány lehet a hordozója a kálvinista felekezet közösségi mártíriumának, az egyház üldöztetéseinek.

A mártírium mint kora újkori kálvinista téma

A Magyar Királyságban tehát csak nagyjából 1670-től, Erdélyben még később, csak a 18. század elejétől érzékelhető a mártírképzetek nem történelmi példaként, hanem megélt, a Krisztusért, a nemzetért vállalt szenvedésként való alkalmazása. A fennmaradt adatok és források tükrében a fentiek alapján úgy tűnik, hogy a kora újkorban nem készült önálló magyar mártírkönyv. A reformáció hitvallóiról, mártírjairól születtek – kéziratos maradt – összegzések, mártírkatalógusok.

Ha 16–18. századi magyarországi műveket tanulmányozunk, meg kell alapítani, hogy előfordulásuk nem műfajhoz kötött. Megjelenhet egy kiadvány praelimináriájában (a legnevesebb mártír, Czeglédi István története a *Sion vára* című posztumusz kötete előszavaként).⁶⁶ Előfordulhat prédikáció exemplumaként, amelynek a kifejtésénél látványos a köztudalom eseményeinek ismerete, érvekészletének a

⁶⁵ Christianus MATTHIAS, *Theatrum Historicum theoretico-practicum*, Francofurti et Lipsiae, Erythropilus, 1684, 1074–1077 (a fejezet), 1077.

⁶⁶ CZEGLÉDI István, *Már minden épületivel s-fegyveres Házaival edgyütt, el-készült, Sion vára*, kiad. id. KÖLESÉRI Sámuel, Kolozsvár, Rosnyai, 1675 (RMK I, 1187).

használata (például Husz János lúdja esetén).⁶⁷ De szerepelhet egy történeti áttekintés részeként (a nevezetes „három kérdés” kifejtésénél, azaz a „volt-e Luther s Kálvin előtt vallásunk?” tétel bizonyítékaként).⁶⁸ S akár ego-dokumentumként, a saját élettörténet felmutatásként (Szőnyi Nagy István elüzetésének énelbeszélése a *Martyrok Coronaja* mellékleteként).⁶⁹ Formailag lehet ez egy narratív történet, egy exemplumsor, netán csak egy szintaktikai szerkezet (Krisztus üldöztetésének társa).⁷⁰ Győri L. János rámutatott, hogy mártíriumról lehet beszélni ortodox (históriai téma az exemplum, főként tudósokról: Gelejinél) vagy puritán módra (életbizonyosság, általában egyszerű emberekről: Kölesérinél),⁷¹ másrészt lehet a témát vagy önéletrajzi dokumentumként (mint Szőnyi Nagynál) vagy *conduct book* módján rendszerezve közölni (ilyen id. Köleséri Sámuel *Fél-keresztényen* című Mead-fordítása).⁷² Kapcsolódhat a téma kifejtése a múlt-hoz (exemplum), a jelenhez (az üldöztetésben socius Christi) és a jövőhöz („Akkor mi is együtt több martyrokkal / Mennyben énekölünk teli torokkal”).⁷³

A mártírium megvalósulási lehetőségeit szintén sokrétűen értelmezzük: a hitéről vallást tevőtől a lelkiismereti bizonyosságában megálló s ezért szenvedő hívő keresztényen át a halálig eljutó mártírig vannak fokozatok, a klasszikus dialektika szabályai szerinti logikai konstruktumoktól a teleologikus szemlélet részét alkotó szövegekig.⁷⁴ A hitükért szenvedők (azok testi vagy lelki szenvedése), az üldözést vagy száműzetést vállalók (például a sárospataki iskola, mely viszi magával a matriculáját egész Erdélyben, vagy éppen Bocskai István, zempléni főispán, aki Erdélyben halt meg, felesége pedig eközben Báthori Zsófia fogságában szenvedett), és végül a halált is vállalók példái mellett vannak speciális jellegűek. Az ellen/anti-exemplumok (azok példája, akik nem vállalták a mártíromságot, majd az később mégis beteljesedett rajtuk)⁷⁵ és a ne-

⁶⁷ Husz János nevének etimológiája (cseh ’lúd’) visszatérő fordulata a cseh mártír példázatának. TOLNAI, *Igaz Keresztényi*, i. m., 640; Tolnai F. István és Czeglédi István exemplumát idézi: Győri, *Reformáció*, i. m., 334–335.

⁶⁸ KOMÁROMI CSIPKÉS, *Pápaság újsága*, i. m., *2r; TOLNAI, *Igaz Keresztényi*, i. m., 4. könyv.

⁶⁹ SZŐNYI NAGY István, *Szomorú üldöztetése s’ számkivetése Sz. N. I.-nak a’ Tornai Ecclesiából* = Uő, *Martyrok Coronaja*, i. m., O5r–O8v.

⁷⁰ A kifejezésről lásd JUHÁSZ István, *Az ellenreformáció és az erdélyi prédikátorok az 1671–1681 közötti évtizedben*, *Theológiai Szemle*, 1976/5–6, 186–192. Ugyanezt lásd Uő, *Erdélyi prédikátorok az 1671–1681 közötti évtizedben* = Uő, *Hitvallás és türelem. Tanulmányok az erdélyi református egyház és teológia 1542–1792 közötti történetéből*, Kolozsvár, Protestáns Teológiai Intézet, 1996 (Határidő Teológiai Tanulmányok, Dolgozatok a Református Teológiai Tudományok köréből, 2), 73–80.

⁷¹ Győri L. János, *Mártírium, puritanizmus, retorika. Két XVII. századi magyar református prédikációs kötet tanulságai*, *Irodalomtörténet*, 2000/1, 51–71.

⁷² SZŐNYI NAGY, *Martyrok Coronaja*, i. m.; id. KÖLESÉRI Sámuel, *Szentírás rámaiára vonatott Fél-Keresztényen, avagy igaz vallás színes vallójanak Proba-köve*, Debrecen, Rosnyai, 1677 (RMK I, 1209); ehhez lásd CSORBA, *Debreceni prédikátorok*, i. m., 105–112.

⁷³ A vers Bátorkeszi István panaszénekének 22. versszaka, lásd RMKT, XVII/11, 81. sz., 230.

⁷⁴ A mártírság gradusait 10 részben mutatja meg Szőnyi Nagy István, s 20 tételben Köleséri Sámuel (SZŐNYI NAGY, *Martyrok Coronaja*, i. m.; KÖLESÉRI, *Fél-Keresztényen*, i. m.).

⁷⁵ „NB. Egy Ember, hogy elkerüllye a’ meg égettetést, vallását meg tagadta, s’ bálvány imádová lött; az után

gatív, tiltó, előíró jellegűek.⁷⁶ Példáinkban vagy egy nyugati kompendium használata, vagy egy saját eset idéződött meg, s lehetett azt modális hangnemben tenni (lásd *Narratio brevis*) vagy patetikusan (Szőnyi Nagy István), illetve a negatív tiltó jellegű példa esetén inkább a prédikátor lelki túlhajtása detektálható. Általában azonban a magyar kálvinisták tanúságtételeinek a megjelenítése az ún. szelíd apokaliptika (arra céloz, mutat előre, de nem azt helyezi előtérbe), a keresztyéni példaadás és a biblikus vizsgálás talaján marad.

Az 1670–1681 közötti időszak koncepciók pereit után az 1681/26. törvénycikk szabadabb jogállást biztosított, többen hazatérve dolgozhattak tovább úgy, ahogy: a „csendes ellenreformáció” időszakában (1681–1781), ugyanis folytatódott a felekezeti egyneműsítés, a mindennapok ellehetetlenítő jogi-katonai akciói, és a kálvinisták a megmaradásukért harcoltak.⁷⁷ A temetési prédikáció mint szinte egyetlen publikációs műfaj maradt meg, ez ölelt fel mindent, ami tudomány és praxis, s emellett csak a kéziratok vagy a ponyvairodalom tartotta fenn a szenvedők emlékeztétét. A csendes ellenreformáció idején ezek a kérdések lekerültek a napirendről, s az explicit kifejezés helyett más témák szóltak meg erősebben az ésszerű ortodoxia keretein belül.

Végül vizsgálatunknak két alapvetését kell leszögeznünk. Egyrészt a jelenlegi adatok alapján úgy tűnik, hogy a mi kutatói nézőpontunk is esetleges, a korszakra jellemző nagyfokú forráshiány és a kéziratok források feltáratlansága miatt. Amint azt Bod Péter egy helyütt megfogalmazta: „a’ dolgok nem úgy léznek le-írva, a’ mint kellett volna; hanem csak a’ mint lehetett, ilyen Török égette, Tatár hammazta Országba”.⁷⁸ Másrészt feltűnő jelenség, hogy a 20. század számtalan kataklizmájában sokszor és sokféleképpen került elő a kora újkor kálvinista mártírjainak a szenvedéstörténete. A mártíriumot mint exemplumot alkalmazta és a saját képére alakította az azt aktualizáló kor, a csendes ellenreformáció 18. századától egészen korszakunkig, ilyen módon emelve be a magyar kálvinista hithősök és mártírok példáját a köztudatba, a folyamatosan változó történelmi és felekezeti emlékezetbe, a *Protestáns Pantheon*ba.

---

nem sok idő múlva, a’ háza meg égett s’ maga-is a’ házában benne égett. A’ ki Istenért meg nem hatta magát égetni, Istentől meg égettetett” (KÖLESÉRI SÁMUEL, *Arany alma*, i. m., 219). Hasonló példákra lásd SZŐNYI NAGY, *Martyrok Coronaja*, i. m., a4r–b3r; KOCSI CSERGŐ, [HARSÁNYI MÓRICZ], *Narratio brevis*, i. m., IX, 133–135 (Otrokocsi Főris Ferencről); XII, 154–155 (Bátorkeszi Jánosról, Földesi Istvánról).

⁷⁶ Az elintő példa: „aki a Részegségnek ellene áll, [...] azt az Isten a Mátyromság koronájára tudgya néki”. SZENTPÉTERI ISTVÁN, *Hangos trombita*, Debrecen, Vincze, 1698 (RMK I, 1521), G1r.

⁷⁷ A legújabb egyháztörténeti szakirodalomból lásd DIENES DÉNES, *Tanulmányok a Tiszáninnen Református Egyházkerület történetéből*, Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, 1998, 24–26.

⁷⁸ BOD, *Smírnai Szent Polikárpus*, i. m., 6r.

DÁVID CSORBA

Kalvinistische Gattungen des Martyriums in Ungarn

Der Begriff Martyrium im allgemeinen Sinne ist fester Bestandteil sowohl der katholischen, als auch der kalvinistischen Tradition. In der Frühneuzeit, dem Zeitalter der Konfessionalisierung und der katholischen Gegenreformation und vor allem im 20. Jahrhundert finden sich zahlreiche Beispiele für die speziellen kalvinistischen *Vitae Martyri*. In diesem Beitrag wird die Rezeption der ungarischen kalvinistischen Weltanschauung im Kontext dieser Martyrien untersucht und dabei soll der Frage nachgegangen werden, durch welche Quellen, Themen und Gattungen diese Weltanschauung sichtbar gemacht wird. Weiterhin soll die vorliegende Analyse zeigen, wie sich diese Problematik zu den Märtyrern des 20. Jahrhunderts verhält.

Bei der Untersuchung wurden sechs Kategorien aufgestellt. Dazu gehören einerseits individuelle Fälle, wie historische Beispiele, Privataufzeichnungen von Zeitgenossen und Biografien; andererseits kollektiven Repräsentationsstrukturen, wie die allgemeinen Leidensgeschichten in Kalendarien, sowie in sogenannten Märtyrerkatalogen, Martyrbüchern. Hierbei ist unbedingt festzuhalten, dass die Märtyrerdarstellungen weder von Gattungen, noch vom Zeitalter abhängig sind. Dementsprechend können diese Darstellungen als Exempel einer Predigt, oder als Teil einer Historie, oder als Egodokumente erscheinen und sowohl orthodox, als auch puritanisch gestaltet sein. In die Analyse der Problematik sollen daher all diese Quellen einbezogen werden.